

Halina Karaś

Uniwersytet Warszawski, Instytut Języka Polskiego
Warszawa
h.a.karas@uw.edu.pl

Zadania dialektologii w zakresie ochrony ginących gwiar

Abstrakt: Ginące obecnie gwary stanowią jeden z najważniejszych składników niematerialnego dziedzictwa kulturowego, stąd potrzeba ich ochrony, przez którą rozumiem – zgodnie z Konwencją UNESCO z roku 2003 – „środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, waloryzację i przekazywanie następnym pokoleniom, w szczególności poprzez edukację formalną i nieformalną oraz przez rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa.” (art. 2. pkt. 3.). W artykule przedstawiam zadania dialektologii w zakresie ochrony gwiar, realizowane we współpracy z wieloma środowiskami, w tym naukowymi i politycznymi oraz ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi.

Słowa kluczowe: dialektologia polska, ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego, gwary

Abstract: The Role of Dialectology in Preserving Endangered Dialects. The paper reviews the role of dialectology in preserving the dying out or endangered Polish dialects that form a major and representative part of the intangible cultural heritage. Dialectology – apart from its typical research tasks – is thus responsible for preserving the valuable heritage; disseminating knowledge on dialects; depicting the relations between dialects, history, and folk culture; raising the general public’s awareness of the position occupied by dialects among the varieties of Polish. Most importantly, in view of standard Polish being the prevailing variety, dialects need to be shown as embedded in family, social, local, and regional perspectives.

Preserving the endangered dialects, as well as the whole intangible cultural heritage, is a multifaceted undertaking that comprises in the first place documentation, description, and scientific interpretation of dialectal material. Research on dialects need to be popularized in order to raise the language awareness of the Polish society. This in turn may indirectly inspire actions aimed at promoting local dialects, appreciating the regional speech varieties, changing the social perception of dialects by means of both formal and informal education, and finally – revitalizing the dialects that are the least known and scarcely ever used.

Keywords: Polish dialectology, preserving intangible cultural heritage, dialects

Tendencja do zanikania gwiar w Polsce jest obecnie bardzo wyrazista, choć są oczywiście regiony, w których gwary utrzymują się stosunkowo dobrze jako środek komunikacji nieoficjalnej (rodzinnej, sąsiedzkiej, środowiskowej) czy są w specjalny sposób pielęgnowane jako wyróżnik tożsamości grupy regionalnej (lokalnej), wyznacznik przynależności do „swoich”, a nie do „obcych”.

Potrzeba ochrony gwar – odmian terytorialnych polszczyzny, ściśle powiązanych z kulturą ludową – jest niewątpliwa. Truizmem jest stwierdzenie, iż są one prawdziwą skarbnicą wiedzy o przeszłości, cennym świadectwem rozwoju języka ogólnopolskiego, nośnikiem kultury, tradycji i obyczajów, nośnikiem lokalnego i regionalnego dziedzictwa kulturowego (Pelcowa 2013). Warto przypomnieć, iż językowy obraz świata Polaków opiera się na kulturze ludowej, na wyobrażeniach, symbolach i stereotypach w niej funkcjonujących, o czym przekonuje m.in. *Słownik stereotypów i symboli ludowych* pod redakcją Jerzego Bartmińskiego. Zatem troska o język ludowy, o kulturę ludową jest troską o dziedzictwo narodowe.

Zadaniem dialektologii – obok zadań typowo naukowych – jest także – w dobie globalizacji i unifikacji kultury, w tym również języka – ochrona tego cennego dziedzictwa, jakie stanowią gwary ludowe, upowszechnianie wiedzy o nich, ukazywanie ich związków z historią i kulturą ludową, uświadamianie szerokim kręgom społecznym statusu gwar i ich miejsca w hierarchii odmian polszczyzny i przede wszystkim ukazywanie – w czasach dominacji polszczyzny ogólnej – perspektywy gwary jako języka rodzinnego, towarzyskiego, sąsiedzkiego i regionalnego.

Należy podkreślić, iż język – zgodnie art. 2. ust. 2. Konwencji UNESCO w sprawie niematerialnego dziedzictwa kulturowego z roku 2003, zawierającym ogólną jego definicję – stanowi jeden z najważniejszych i najbardziej reprezentatywnych elementów tegoż dziedzictwa. W przywołanym fragmencie Konwencji na pierwszym miejscu wymienia się właśnie „tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego”. Gwary stanowią zatem niewątpliwie jeden z najważniejszych składników tegoż dziedzictwa, funkcjonują bowiem prymarnie w wersji mówionej, zgodnie z lokalnym uzusem, czyli zwyczajem językowym.

Powstaje pytanie, jak zatem chronić współcześnie gwary w sytuacji, gdy szybkemu zanikowi ulega większość cech gwarowych i gdy większość gwar przestaje być ważnym, codziennym kodem komunikacyjnym, a służy jedynie jako „ozdobnik” w trakcie imprez regionalnych¹. Należy podkreślić, iż jednak prawie wszystkie gwary są jeszcze używane, aczkolwiek stopień zagrożenia wymarciem jest duży bądź bardzo duży (np. gwary Mazowsza bliższego, gwara lasowska). Wciąż istnieje zatem możliwość badań terenowych i uzupełniania dokumentacji gwar. Działania te jednak należy podjąć natychmiast, przy zachowaniu najwyższych standardów metodologicznych i technicznych.

Ochrona zagrożonych zanikiem gwar możliwa jest na różnych płaszczyznach, podobnie jak ochrona całości niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W przywołanej wyżej Konwencji UNESCO z roku 2003 podkreśla się bowiem, że „ochrona oznacza środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, waloryzację i przekazywanie następnym pokoleniom, w szczególności poprzez edukację formalną i nieformalną oraz przez rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa.” (art. 2., pkt. 3.).

¹ Kondycja gwar dziś to osobne zagadnienie, które należałoby omówić, przystępując do przedstawienia sposobów ochrony ginących gwar. Jest to jednak zagadnienie bardzo obszerne i wielokrotnie poruszane przez badaczy, dlatego pomijam w artykule ten wątek, odsyłając czytelników do bogatej literatury przedmiotu, zob. m.in. Dialekty 2010; Kurek 1997; Kąś, Kurek 2001; Pelcowa 2002, 2012; Sierociuk 2005, 2007.

Przy takim ujmowaniu ochrony gwar konieczne są zarówno odpowiednie akty prawne, jak i badania naukowe oraz działania społeczne zmierzające do zachowania gwar i przekazywania ich przyszłym pokoleniom. Oznacza to, że w zakresie ochrony gwar potrzebna jest współpraca wielu środowisk, w tym naukowych (zwłaszcza dialektologów polonistów), prawniczych, politycznych, a także całych społeczności regionalnych, lokalnych, zainteresowanych utrzymaniem językowej części dziedzictwa przekazanego im przez przodków. Innymi słowy, konieczne jest zarówno pielęgnowanie gwary przez samych jej użytkowników, jak i intensyfikacja badań naukowych nad terytorialnymi odmianami polszczyzny, dokumentacja i ochrona tego dziedzictwa gwarantowana przez państwo.

Rolę dialektologii na obecnym etapie prac związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Polsce i przegląd jej dorobku w zakresie dokumentacji gwar (m.in. atlasy, słowniki, monografie, wybory tekstów gwarowych, opracowania internetowe) omówiłam w artykule poświęconym tym zagadnieniom (Karaś 2013), sygnalizując tam również potrzebę nowego typu opracowań dialektologicznych, zwłaszcza bazy multimedialnej tekstów gwarowych i Korpusu Gwar Polskich.

W niniejszym artykule zajmę się natomiast tylko wybranymi aspektami ochrony ginących gwar, a zatem tymi zadaniami, które stoją przed polską dialektologią jako nauką zajmującą się dokumentacją, opisem gwar i naukową interpretacją materiału dialektalnego oraz popularyzacją wyników tych badań, upowszechnianiem wiedzy o gwarach w społeczeństwie polskim. Z tym pośrednio związane są również działania zmierzające do promowania odmian gwarowych, docenienia gwary jako regionalnego kodu komunikacyjnego, a więc przewartościowania statusu gwary w świadomości społecznej, m.in. poprzez edukację formalną i nieformalną, wreszcie działania na rzecz rewitalizacji tych gwar, które dziś znane i używane są sporadycznie, szczątkowo.

Przyjrzyjmy się zatem wymienionym zadaniom – w jakim stopniu już zostały one zrealizowane, a w jakim pozostają do realizacji.

Dokumentacja poszczególnych gwar ludowych – przy ogromnym, ponadstuletnim dorobku dialektologii polskiej – nie jest jednak w pełni zadowalająca. Okazuje się, że mimo wieloletnich studiów i bogatej literatury istnieją jeszcze duże luki w badaniach i opisie poszczególnych gwar. Przykładowo, niedostatecznie została opisana gwara kurpiowska, która od początku wzbudzała duże zainteresowanie badaczy. Nie ma ona ani pełnej monografii uwzględniającej wszystkie podsystemy gwarowe (praca Henryka Friedricha [1955] traktuje tylko o fonetyce), ani profesjonalnie opracowanego dużego słownika, który ukazałby leksykę kurpiowską w nowym świetle. Co prawda – ostatnio ukazał się opublikowany w Internecie interesujący *Słownik wybranych nazw i wyrażeń kurpiowskich* Henryka Gadomskiego, Mirosława Grzyba i Tadeusza Greca², wydany także w wersji drukowanej (Gadomski, Grzyb, Grec 2013) z ilustracją dźwiękową, niemniej jednak ma on charakter popularny i nie spełnia kryteriów stawianych przed naukowymi słownikami gwarowymi. Nie doczekała się też całościowego opisu gwara łowicka, ponieważ badania skupiały się głównie na zagadnieniach fonetyczno-fleksyjnych (Marciniak 2008). Brakuje zwłaszcza opisu leksyki, gdyż praca Haliny Świderskiej-Konecznej (Świderska 1929) objęła tylko jej część, a od chwili jej publikacji

² <http://www.zwiazekkurpiow.pl/sloownik/index.htm> [5.06.2014].

minęło ponad osiemdziesiąt lat, w ciągu których dokonały się duże przeobrażenia w obrębie słownictwa gwarowego. Mimo wielokierunkowych badań, do tej pory nie ma – przykładowo – syntetycznej monografii gwary podhalańskiej czy silnie zróżnicowanych gwar Pogórza. Podobnie jedynie w wydawnictwach rozproszonych, w wielu artykułach lub w podręcznikach dialektologii, możemy szukać informacji o takich interesujących gwarach północnopolskich, jak np. gwara kociewska czy borowiacka (tucholska). Ciągłe jeszcze dla wielu gwar mamy dokumentację z czasów badań Kazimierza Nitscha, zawartą głównie w jego syntezie dialektologicznej, i często z okresu powojennego (z lat 50–70. XX w., a więc z okresu bujnego rozwoju polskiej dialektologii). W szczególności brakuje prac opisujących stan i przeobrażenia poszczególnych gwar w ostatnim okresie, tj. na przełomie XX i XXI w. Nieliczne publikacje poświęcone porównaniu stanu dawnego i współczesnego (zazwyczaj wybranym zagadnieniom), np. gwary spiskiej (por. np. Grochola-Szczepanek 2008) czy podegrodzkiej (por. np. Karas 2010a), pokazują, jakie jest tempo tych przeobrażeń i na czym one polegają.

Choć ostatnio polska leksykografia gwarowa rozwija się intensywnie (zob. Karas 2010; 2011), to jednak i tak widoczne są dotkliwe luki w dokumentowaniu leksyki poszczególnych regionów gwarowych (m.in. Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny, Wielkopolski, Pogórza). Luki te zapewne w części zostaną uzupełnione dzięki podjęciu nowych inicjatyw, takich jak: opracowanie pełnego słownika gwary i kultury Podhala autorstwa Józefa Kąsia (Kas 2005) czy słownika różnojęzycznych gwar Podlasia (Maryniakowa, Siatkowski, Rembiszewska 2014), które czekają obecnie na druk, czy gwar wybranych miejscowości lub niewielkich obszarów gwarowych w Wielkopolsce we współpracy dialektologów ze środowiskami lokalnymi (Sierociuk 2006; 2010). Ważne są ostatnie publikacje leksykograficzne, takie jak m.in. wydany w 2009 r. *Słownik gwary Zakopanego i okolic* Juliusza Zborowskiego, opracowany i uzupełniony z materiałów autora przez Zespół IJP PAN pod kierunkiem Joanny Okoniowej (Zborowski 2009), czy gwar Lubelszczyzny Haliny Pelcowej³. Ukończenia doczekał się słownik krajniacki Władysława Brzezińskiego⁴. Z materiałów zebranych przez Pracownię Dialektologiczną na potrzeby *Słownika gwar polskich* PAN został opracowany *Mały słownik gwar polskich* (MSGP). Powstaje również – co prawda – obecnie wiele innych słowników gwarowych, ale są to głównie słowniczkami amatorskie, słabo opracowane pod względem leksykograficznym, często bez odpowiedniej egzemplifikacji i precyzyjnego określenia znaczeń⁵. Zbyt wolno przebiegają również prace nad dużymi słownikami, takimi jak *Słownik gwar polskich* PAN, *Słownik gwar śląskich* (SGŚ) czy *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (SGOWM), zwłaszcza dotkliwie odczuwa się brak słownika ogólnogwarowego, którego opracowano dotychczas niewielką część (do litery F). Nie wypełnia tej luki ani *Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki „Słownika*

³ Pierwszy tom został opublikowany w 2012 r., por. Pelcowa 2012b, a kolejny w 2014 r., zob. Pelcowa 2014.

⁴ Ostatni tom, V: U–Ż, ukazał się w 2009 r., już po śmierci autora został przygotowany przez jego żonę, zob. Brzeziński 2009.

⁵ Por. opis tych słowników w pracy: Karas 2012, 333–388 (rdz. VI: *Współczesne gwarowe słowniki popularne*).

gwar polskich” (SGP Indeks), ani *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza (Karłowicz 1900–1911) z początku XX w.

Dla każdego dialektologa rzeczą najważniejszą jest podstawa materiałowa, czyli teksty gwarowe. W tym zakresie dialektologia polska ma szereg dokonań, ale i tak braki są tu wyraźnie widoczne. Wymienić oczywiście można wiele wyborów tekstów gwarowych, począwszy od pierwszego i jedyne go właściwie ogólnopolskiego wyboru tekstów gwarowych Kazimierza Nitscha (Nitsch 1960), poprzez wybory tekstów gwarowych poszczególnych dialektów i gwar, np. *Śląskie teksty gwarowe* pod redakcją Alfreda Zaręby (Śląskie 1961), *Teksty gwarowe ze wsi Ząb w powiecie nowotarskim* Józefa Bubaka (1966), *Teksty gwarowe z Lubelszczyzny* Jerzego Bartmińskiego i Jana Mazura (1978), *Teksty gwarowe z zachodniej Wielkopolski* Zenona Sobierajskiego (1985) oraz tegoż *Teksty gwarowe z północnej Wielkopolski* (Sobierajski 1990). Teksty gwarowe (głównie w zapisie) jako materiał ilustracyjny dołączane są też do monografii gwarowych, podręczników dialektologii, publikowane osobno w czasopismach i wydawnictwach zwartych. Niemniej jednak brakuje dłuższych tekstów ciągłych ilustrujących niektóre gwary, łatwo dostępnych dla przeciętnej odbiorcy. Dodać też należy, że są one zapisane niejednolicie – część w transkrypcji fonetycznej, część w zapisie ortografizowanym.

Gorzej przedstawia się sytuacja w zakresie wersji dźwiękowych tekstów gwarowych. W Poznaniu znajduje się – co prawda – archiwum fonograficzne z nagraniami płytowymi tekstów gwarowych z różnych regionów Polski, ale też nie jest to ilustracja równomierna i udostępniana szerszym kręgom społeczeństwa. Tekstów wydanych wraz z ilustracją dźwiękową jest bardzo mało, np. pod redakcją Zenona Sobierajskiego *Polskie teksty gwarowe z ilustracją dźwiękową* (Polskie 1960–1964) oraz *Dialekty polskie i folklor z różnych regionów* z kasetą magnetofonową (Dialekty 1991). Większość nagrań jest rozproszona po różnych ośrodkach naukowych i wymaga szybkiej digitalizacji.

Brakuje zatem przede wszystkim dokumentacji dźwiękowej (multimedialnej, cyfrowej) wielu gwar, czyli nagrań przekazujących o wiele więcej niż wersje zapisane, bo ilustrujących doskonale wymowę, której nie odda najlepsza nawet transkrypcja fonetyczna.

Zbyt mało jest również publikacji upowszechniających badania dialektologiczne, przystępnie napisanych i kierowanych do szerokiego grona odbiorców. Właściwie taką rolę spełnia ostatnio witryna internetowa *Gwary polskie. Przewodnik multimedialny* (Gwary 2008). Konieczne są jednak także popularne publikacje książkowe, dotyczące poszczególnych gwar, gdyż istnieje na nie duże zapotrzebowanie społeczne w wielu regionach, związane z szukaniem własnych korzeni, z podkreślaniem bogactwa lokalnej kultury, w tym lokalnej gwary – jako jednego z najważniejszych jej składników.

Już z tego bardzo pobieżnego przeglądu wynika, że podstawowy warunek związany z ochroną ginących lub zagrożonych utratą ciągłości pokoleniowej gwar, jakim jest w miarę pełna, solidna dokumentacja materiałowa i związana z tym interpretacja naukowa, nie do końca jest spełniony.

Ogromne możliwości w tym względzie daje współcześnie Internet, stwarzający doskonałe warunki do kompletowania i dokumentowania gwar polskich. Umożliwia po pierwsze opracowanie internetowej bazy tekstów gwarowych zarówno w wersji dźwiękowej, jak i pisanej, po drugie tworzenie baz leksykalnych, elektronicznych zbiorów

leksyki gwarowej, a po trzecie stworzenie Korpusu Gwar Polskich. Wszystkie te inicjatywy mogą być podejmowane i opracowywane na tym samym materiale gwarowym, który można wielorako wykorzystać.

Wydaje się, że najpilniejszym zadaniem jest opracowanie ogólnodostępnej internetowej bazy tekstów gwarowych w wersji dźwiękowej i zapisanej. Obecnie większy zbiór tekstów gwarowych w wersji dźwiękowej dostępny jest jedynie w dwóch witrynach internetowych pod moją redakcją (*Gwary polskie. Przewodnik multimedialny i Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe* – rozszerzona wersja pierwszego opracowania), zrealizowanych w ramach grantu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Zbiór ten, udostępniony na stronach www.gwarypolskie.uw.edu.pl oraz www.dialektologia.uw.edu.pl, liczy 343 teksty z 79 miejscowości reprezentujących 39 różnych regionów Polski w pierwszym opracowaniu i 486 tekstów ze 125 miejscowości – w drugim. Mógłby on stać się zaczątkiem wspomnianej bazy dźwiękowej polskich tekstów gwarowych. Ogromne zasoby, ale nieudostępniowane w Internecie, wymagające obróbki technicznej, ma Pracownia Dialektologii UAM, a także wiele innych polskich ośrodków. Współpraca wszystkich zainteresowanych może zaowocować wspólnym przedsięwzięciem – stworzeniem bazy tekstów gwarowych, a w dalszej kolejności innymi działaniami, w tym Korpusem Gwar Polskich.

Projekt bazy, nazwany roboczo „Nowy Kolberg”, powinien mieć charakter ogólnopolski i interdyscyplinarny, tzn. wszystkich zainteresowanych połączyłyby teksty gwarowe ukazujące kulturę ludową, dzieje ludzi, społeczności lokalnych, regionalnych itp.⁶ Tytuł „Nowy Kolberg” podkreśla ogólnonarodowy charakter planowanych prac i ich wagę, a także nawiązuje zarówno do tradycji polskich badań nad tekstami (wzór stanowi tu „Nowy Korbut”, czyli polska bibliografia literacka z wszystkich okresów), jak i do pionierskich badań polskiej kultury ludowej Oskara Kolberga. Projektowana baza zawierałaby:

a) teksty gwarowe w wersji dźwiękowej oraz zapisanej (w zapisie standaryzowanym, zgodnym z regułami ortografii, ale zachowującym ważne cechy gwarowe), uporządkowane terytorialnie i tematycznie, pokoleniowo, a także przy ewentualnym uwzględnieniu nagrań starszych – chronologicznie;

b) podstawowe dane o zbadanych wsiach i o informatorach, informacje o nagraniach, eksploratorach, czasie nagrania, miejscu przechowywania oryginałów, dane techniczne itp.;

c) fakultatywnie – opis poszczególnych cech gwarowych: fonetycznych, fleksyjnych, składniowych, leksykalnych.

Dzięki takiej zawartości bazy i takiemu jej układowi odbiorcy łatwo i szybko mogliby wyszukiwać nagrania interesujące ich tematycznie (np. opisy wybranych elementów kultury tradycyjnej w jednej gwarze czy porównawczo w wielu gwarach) oraz ilustrujące określone gwary. Byłaby ona szczególnie przydatna – dzięki wersji dźwiękowej – także w nauczaniu gwar.

Obok przygotowywania tradycyjnych opracowań i słowników drukowanych, ważne wydaje się również tworzenie zbiorów elektronicznych leksyki gwarowej i baz leksy-

⁶ Przedstawiony został w odrębnym artykule (Karas 2012), opracowanym na podstawie referatu wygłoszonego w 2010 roku w Poznaniu na międzynarodowej konferencji z serii „Gwary dziś”.

kalnych (por. Karaś 2011, 393–394). Internet, łącząc słowo, dźwięk i obraz (mapę, nagranie, fotografię czy ilustrację), stwarza szczególne warunki do połączenia odrębnych jeszcze do niedawna opracowań atlasowych i słownikowych. W ramach jednego typu publikacji internetowych można uwzględnić tradycyjne opracowania słownikowe, opatrzone jednak dużą liczbą ilustracji czy map językowych. Drugi typ takich opracowań mogą stanowić zaawansowane internetowe bazy leksykalne, projektowane już przez Józefa Kąsia⁷, dotyczące gwar poszczególnych regionów czy ogólnogwarowe stworzone z wykorzystaniem technik słownikowych i atlasowych. Przykładowo – baza ogólnogwarowa umożliwiałaby tworzenie każdorazowo odpowiedniej mapy leksykalnej (lub korzystanie z już opracowanej graficznie mapy zamieszczonej w bazie), pozwalalaby na ustalanie geografii wyrazowej, na wyszukiwanie synonimów, antonimów, na zamieszczanie i następnie łatwe wyszukiwanie przykładowych ilustracji.

Niezwykle ważnym zadaniem, wpisującym się w etap dokumentacyjny i badawczy ochrony dziedzictwa językowego, byłoby opracowanie Korpusu Gwar Polskich (KGP)⁸, korpusu specjalistycznego, odwzorowującego zróżnicowane niestandardowe dialektalne odmiany języka. Istniejący Narodowy Korpus Języka Polskiego uwzględnia odmianę ogólną i w niewielkim stopniu nacechowaną regionalnie. Wyraźnie brak natomiast korpusu tak ważnych dla kultury narodowej, zróżnicowanych geograficznie i systemowo odmian terytorialnych polszczyzny mówionej, jakimi są gwary.

Byłby to pierwszy, opracowany zgodnie z zasadami lingwistyki korpusowej, duży zbiór tekstów gwarowych zgromadzonych w jednym miejscu – tekstów zróżnicowanych nie tylko terytorialnie, lecz także chronologicznie, pokoleniowo i tematycznie. W jego ramach mogą zostać zebrane bardzo liczne materiały gwarowe, rozproszone w setkach publikacji, a przez to dotychczas trudne do wykorzystania w zestawieniach i opracowaniu syntez i podsumowań. Dobór materiałów gwarowych będzie porównywalny nie tylko pod względem ich objętości, ale także tematyki i chronologii, tj. z każdego regionu zaplanowano wybór tekstów dotyczących podobnej tematyki z ostatniego półwiecza.

Korpus jako narzędzie w pełni zautomatyzowane pozwala na szybkie i wieloaspektowe kwerendy, których przeprowadzenie w tradycyjnej formie w tak krótkim czasie nie jest możliwe, i dzięki temu na łatwe uzyskiwanie reprezentatywnych danych. Razem z korpusem w sieci zostałyby zamieszczone również informacje o tekstach, na podstawie których został stworzony, i przyjętych zasadach opracowania oraz instrukcja przeszukiwania, co ułatwiłoby korzystanie z niego. Nie do przecenienia byłaby zatem wartość dokumentacyjna, naukowa, jak i dydaktyczna oraz popularyzacyjna KGP.

Realizacja projektu KGP sprawi, że dialektologia zyska nowoczesne narzędzie gromadzenia i interpretacji materiałów gwarowych. Przykładowo – lematyzacja w korpusie pozwoli na szeroko zakrojone badania nad słownictwem gwarowym (w tym nad

⁷ O potrzebie takiej bazy leksykalnej i możliwościach jej opracowania badacz ten mówił już niejednokrotnie, stwierdzając, że można wykorzystać istniejące programy, np. Access czy Excel, a z pomocą doświadczonego informatyka stworzyć odrębny program, lepiej realizujący potrzeby leksykografii gwarowej.

⁸ Niestety wniosek konsorcjum czterech jednostek (UW, UJ, UAM, IPI PAN) złożony do Narodowego Centrum Nauki został odrzucony z argumentacją, wskazującą na niezrozumienie problematyki badań korpusowych przez ekspertów.

wariantywnością i synonimią), na wiarygodną analizę funkcjonowania leksyki gwarowej: tożsamej z ogólnopolską i dyferencyjnej, natomiast anotacja fleksyjna da nowe możliwości w badaniach fleksji gwarowej. KGP umożliwi w szczególności badania frekwencyjne dotyczące wszystkich podsystemów języka, na płaszczyźnie których gwary i dialekty różnią się od siebie i od języka ogólnopolskiego. Pozwoli to odpowiedzieć na wiele pytań na temat faktycznego zachowania leksyki gwarowej oraz różnych cech morfologicznych, składniowych czy fonetycznych w poszczególnych regionach – badania frekwencyjne stanowią bowiem udaną próbę obiektywizacji obrazu zachowania cech gwarowych i dialektalnych.

Zyska jednak nie tylko dialektologia, gdyż Korpus Gwar Polskich jako unikatowy zbiór informacji i materiałów może też stanowić punkt wyjścia nie tylko dla badań i opracowań lingwistycznych. Jego zasoby mogą być przydatne dla etnografów, historyków, folklorystów, badaczy literatury i kultury tradycyjnej, dla działaczy regionalnych i twórców ludowych, a także dla popularyzatorów gwar i samych ich użytkowników.

Wymienione wyżej inicjatywy służyłyby nie tylko dokumentacji gwar, ale dzięki medium, jakim jest Internet, spełniałyby drugi ważny warunek – upowszechniania wiedzy o gwarach, a tym samym sprzyjałyby kształtowaniu właściwego ich wizerunku, pozytywnemu wartościowaniu. Byłyby także pomocne w ich nauczaniu. Nie mniej ważny jest fakt, iż – przy szybko postępującej ewolucji i procesie zanikania cech gwarowych – zbiory te we właściwy, profesjonalny sposób opracowane – mogłyby służyć jako pomoc w edukacji regionalnej czy w przyszłości jako wzór do rewitalizacji niektórych gwar.

W proponowanych działaniach powinni uczestniczyć przede wszystkim dialektolodzy, dysponujący odpowiednią wiedzą i doświadczeniem w badaniach gwarowych. Nie mniej ważna jest jednak współpraca ze środowiskami lokalnymi, regionalnymi, gdyż – jak ktoś to obrazowo kiedyś określił – dialektologia to taka nauka, która wymaga wielu rąk do pracy. Rola dialektologa jest istotna, gdyż to on może zapewnić właściwy przebieg badań, dokumentacji określonej gwary, fachowego – mimo popularnonaukowego charakteru – opracowania opisu gramatycznego czy słownika danej gwary. Niedobrze się dzieje, gdy tę rolę przejmują niedialektolodzy, co skutkuje znanymi dążeniami do sztucznej „regulacji” gwary i kodyfikacji jej pisowni. Zaznaczyć tu należy, że kodyfikacji tej dokonuje się w specyficzny sposób, taki, który ma podkreślić głównie różnice, a nie podobieństwa między obiema odmianami – gwarową i ogólnopolską, co przykładowo dotyczy języka Kurpiów. W działaniach dotyczących ochrony ginących gwar ważne wydaje się uwzględnienie wiedzy o ich wewnętrznym zróżnicowaniu, a także uświadomienie ich użytkownikom, iż żadna gwara nie jest monolitem językowym. Chronić gwary należy zatem w całym ich wewnętrznym zróżnicowaniu, a nie sztucznie wybierać jeden wariant i narzucać go całej społeczności mówiących daną gwarą. Wiedza o tym, że – przykładowo – w gwarze kurpiowskiej spółgłoski wargowe miękkie, zwłaszcza *b'*, *p'*, mogą być realizowane asynchronicznie w różny sposób, w zależności od terenu, najczęściej jako *bź* (*bźaui* = biały), *pś* (*pśivo* = piwo), rzadziej jako *by'* (*by'au* = biały), *pχ'* (*pχivo* = piwo), lub jako *bj* (*bjaui* = biały), *pj* (*pjivo* = piwo) może przyczynić się do tego, iż sami użytkownicy będą dbać o zachowanie tego zróżnicowanego dziedzictwa językowego.

Należy podkreślić, że do zapisu gwary, do jej upowszechnienia, nie warto stosować wyłącznie transkrypcji fonetycznej czy opracowywać specjalnej pisowni, odrębnej dla każdej z gwar. Ze względów społecznych, w celu upowszechniania wiedzy o gwarach i samych gwar jako takich najlepszy jest zapis standaryzowany, ortografizowany, tj. zgodny z regułami ortograficznymi typowymi dla polszczyzny ogólnej. Dla specyficznych dźwięków gwarowych można natomiast stosować specjalne znaki, ale jak najbliższe pisowni ogólnej (np. *e*, *a* ścieśnione zapisywane jako *é*, *á* kreskowane). Nie warto natomiast wprowadzać takich rozwiązań, które nie informują o wymowie innej niż ogólnopolska, a jedynie oddalają zapis gwarowy od ogólnopolskiego, np. pisownia typu *ćało*, *źele* = ciało, ziele, jak to się stało z zapisem gwary kurpiowskiej. Może to komplikować zapis gwary (trzeba się uczyć specjalnie opracowanych reguł pisowniowych) i jej naukę, a w odniesieniu do dzieci uczących się gwary – powodować trudności z ortografią w szkole. Naiwne jest myślenie, że stworzenie odrębnych reguł dla zapisu danej gwary zapewni jej zachowanie i rozwój.

Inne działania, które należałoby podjąć w związku z ochroną ginących gwar, to ich **promowanie poprzez upowszechnianie wiedzy** o nich w społeczeństwie polskim. Łączy się to ściśle z docenieniem gwary jako regionalnego kodu komunikacyjnego, a więc z działaniami zmierzającymi do przewartościowania gwary w świadomości społecznej. Tu ogromnie ważna jest rola mediów i programów edukacyjnych, popularnonaukowych, przygotowanych jednak zawsze we współpracy z dialektologami, gdyż mogą one – niefachowo przygotowane pod względem merytorycznym – uczynić więcej szkody niż pożytku. Ogromną rolę do odegrania ma Internet, gdzie należałoby publikować dobre opracowania poświęcone np. poszczególnym gwarom. Taką funkcję pełnią dziś wspomniane witryny opracowane pod patronatem MKiDN: *Gwary polskie. Przewodnik multimedialny* i *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*. Inicjatywa ta spotkała się z dużym zainteresowaniem lokalnych społeczności, których przedstawiciele czynnie włączyli się w prowadzone prace. Z konieczności jednak opis poszczególnych gwar jest tam pobieżny, dlatego warto w przyszłości opracować podobne przewodniki dla każdej gwary, zwłaszcza ginącej na naszych oczach lub zagrożonej utratą ciągłości pokoleniowej. Tego typu opracowania pomagają również w promocii gwar, w ich pozytywnym wartościowaniu.

Gwary bowiem jeszcze niedawno były uważane za gorszą niż polszczyzna ogólna odmianę języka. Wyśmiewanie się z gwary i jej użytkowników – częste zwłaszcza w nieodległej przeszłości – także obecnie nie jest wcale rzadkie. Dla każdego dialektologa jest oczywiście rzeczą jasną, iż gwary i polszczyzny ogólnej nie można wartościować i rozpatrywać w kategoriach: „lepsza” – „gorsza”, ale w świadomości społecznej niestety się utrzymało takie wartościowanie. Należy zatem podjąć działania, które uświadomią społeczeństwu to, że obie odmiany języka polskiego – gwarowa i ogólna – są równie dobre, gdy są stosowane w różnych sytuacjach komunikacyjnych. Gwary (dialekty) ze względu na prymarny charakter mówiony, nieoficjalny typ sytuacji, w których są używane, mniejszy zakres funkcji społecznych i mniejszy zasięg terytorialny i socjalny, są odmianą bardziej ograniczoną społecznie niż język ogólnopolski; już z samej definicji obsługują bowiem tylko kontakty lokalne (regionalne). Język ogólny zaś ze względu na ogólnopaństwowy zasięg, zróżnicowanie stylistyczno-funkcjonalne, odmianę mówioną i pisaną ma inny, szerszy zakres stosowania i w związku z tym inną rangę w świadomości społecznej.

Należy zatem podjąć działania, które zarówno samej nazwie *gwara*, jak i gwarowym odmianom polszczyzny przywrócą w świadomości społecznej właściwe im neutralne (takie jak w językoznawstwie) zabarwienie. Nienacechowany w dialektologii termin *gwara* jest potocznie niestety wciąż odbierany nieterminologicznie, tj. jako określenie „gorszej” odmiany języka polskiego. Podobnie zresztą (może w nieco mniejszym stopniu) nacechowanie negatywne zyskał termin dialekt. Może zatem należałoby zmienić terminologię i odciąć się od dotychczasowych użyć. Przyznać należy, że panujący w językoznawstwie, także w dialektologii, zamęt terminologiczny utrudnia sytuację.

Ochrona ginących gwar i dialektów może odbywać się także poprzez **edukację formalną i nieformalną**, przez już podejmowane próby nauczania gwary m.in. w regionalnych i lokalnych domach kultury, w szkołach na zajęciach fakultatywnych. Inną ważną kwestią jest nauczanie przynajmniej podstaw dialektologii. Okazuje się bowiem, że brak wiedzy o stratyfikacji polszczyzny sprawia, iż często zarówno w świadomości społecznej, jak i w działaniach grup regionalnych sztucznie i fałszywie przeciwstawia się „język polski” (tj. odmianę ogólną) gwarom traktowanym nie raz jako odrębne języki, a przecież są to odmiany tego samego polskiego języka narodowego. Elementy dialektologii powinny być obecne w programach studiów uniwersyteckich nie tylko polonistycznych, ale także kulturoznawczych czy etnologicznych oraz na studiach podyplomowych z zakresu regionalistyki, by przyszli działacze regionalni i animatorzy kultury dysponowali odpowiednią wiedzą o gwarach i – szerzej – o zróżnicowaniu polskiego języka narodowego. Tymczasem na wielu uczelniach nawet na kierunku filologia polska dialektologia nie jest przedmiotem obowiązkowym albo liczba zajęć jest wyraźnie zredukowana (np. do 15 godz.), co nie pozwala na zapoznanie się z podstawowymi nawet zagadnieniami dialektologicznymi. Nauczyciele poloniści dysponują zatem stosunkowo słabą wiedzą z zakresu dialektologii. Do tego trzeba dodać, że również w podręcznikach elementy wiedzy o dialektach są bardzo okrojone, gdyż informacja ta jest zazwyczaj albo pomijana, albo pobieżna. Stąd też problematyka gwarowa pojawia się właściwie sporadycznie na lekcjach języka polskiego. Nie powinna być jednak tak marginalizowana, gdyż jest ważna społecznie. Pewnym rozwiązaniem może być wprowadzanie wiadomości o danej gwarze na zajęciach fakultatywnych w ramach regionalnej ścieżki edukacyjnej, tj. upowszechnianie wiedzy o danym regionie, w tym o jego gwarze. Należy zatem w większym stopniu uwzględnić treści dotyczące zróżnicowania regionalno-gwarowego polskiego języka narodowego w programach nauczania i podręcznikach szkolnych do języka polskiego.

Ważny element ochrony gwar może stanowić też **twórczość ludowa, literatura pisana gwarą**. W tym zakresie mamy do czynienia już z długą tradycją, bowiem początki takiej twórczości sięgają XIX w. Oczywiście trzeba ją odróżnić od typowej stylizacji gwarowej (dialektyzacji) w literaturze pięknej. Literatura ludowa rozwijała się w wieku XX, a i obecnie wielu twórców wybiera swoją rodzimą gwarę jako język uprawianej przez siebie twórczości literackiej. Obserwować można zwiększanie się liczby takich publikacji także w regionach, w których tradycja pisania gwarą nie była tak wyrazista, np. na Kociewiu, gdzie podjęto obecnie szereg inicjatyw zmierzających do zachowania gwary i kultury regionu, opracowany został elementarz gwary kociew-

skiej⁹, stworzono strony internetowe poświęcone historii, kulturze i językowi regionu oraz literaturze w gwarze kociewskiej. Gwary coraz częściej obecne są również w filmach i serialach telewizyjnych.

I wreszcie ochrona ginących gwar może się dokonywać przez **rewitalizację** tych **gwar**, które dziś znane i używane są sporadycznie, szczątkowo. Jako przykład może służyć gwara mazurska czy warmińska, których rodzimych użytkowników jest obecnie niewielu; gwary te są jednak wciąż znane i używane, o czym przekonują chociażby wpisy w Internecie. Działalność Edwarda Cyfusa, regionalisty, znawcy gwary i kultury warmińskiej, autora publikacji w gwarze warmińskiej, inicjatora komiksu napisanego tą gwarą, a także kiermasze warmińskie i inne imprezy folklorystyczne, na których przypomina się gwarę warmińską, obok badań naukowych, których owocem są słowniki czy opracowania systemu gwarowego, mogą stać się impulsem do rewitalizacji tej odmiany polszczyzny. Ostatnio wydany *Elementarz gwary warmińskiej* (Lewandowska, Cyfus 2013) z pewnością także przyczyni się do popularyzacji gwary warmińskiej.

Przedstawione propozycje w zakresie ochrony gwar, zwłaszcza ich dokumentacji i badań naukowych, wymagają dużego wysiłku zespołowego, a także wiążących się z tym nakładów finansowych. Wydaje się, że powinien powstać specjalny fundusz (może ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego) przeznaczony na te cele. Inaczej większość z przedstawionych propozycji nigdy nie zostanie zrealizowana, a ochrona ginących gwar pozostanie jedynie postulatem „na papierze”. Konieczne jest podjęcie starannie zaplanowanych, długofalowych działań przy współpracy przedstawicieli wielu środowisk, koordynowanych przez dialektologów, którzy zapewniliby właściwy ich przebieg. Ważną rolę do odegrania mają tu instytucje państwowe (np. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Ministerstwo Edukacji), organizacje i stowarzyszenia regionalne.

W sytuacji, gdy dziś w Polsce mamy języki zagrożone, warto byłoby stworzyć **Narodowy Program Ochrony Języków Zagrożonych** (NPOJZ), mając na uwadze zarówno odrębne języki etniczne (np. wilamowicki, kaszubski), jak i ginące odmiany języka polskiego, przede wszystkim gwary jako terytorialne warianty polszczyzny. Taki program mógłby zapewnić właściwy przebieg prac dokumentujących dotychczasowy stan poszczególnych gwar, jak również systematyzujących i uzupełniających nie tylko badania poszczególnych podsystemów gwarowych, lecz także różnorodnych zagadnień związanych z funkcjonowaniem gwar.

Literatura

- Bartmiński J., Mazur J. (1978), *Teksty gwarowe z Lubelszczyzny*, Kraków – Wrocław.
Brzeziński W. (2009), *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim*, t. V, U–Ż oraz Uzupełnienia, Wrocław.
Bubak J. (1966), *Teksty gwarowe ze wsi Ząb w powiecie nowotarskim*, Kraków.

⁹ Zob. *Elementarz gwary kociewskiej. Gadomy po naszymó*, [w:] <http://www.kociewie.edu.pl/wydawnictwa/94-elementarz-gwary-kociewskiej-qgadomy-po-naszamoq>, (5.06.2014).

- Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*, red. H. Karas, 2010, [w:] www.dialektologia.uw.edu.pl.
- Dialekty polskie i folklor z różnych regionów*, red. Z. Sobierajski, Poznań, 1991 [z kasetą magnetofonową].
- Elementarz gwary kociewskiej. Gadomy po naszymó*, [w:] <http://www.kociewie.edu.pl/wydawnictwa/94-elementarz-gwary-kociewskiej-qgadomy-po-naszamoq>.
- Friedrich H. (1955), *Gwara kurpiowska. Fonetyka*, Warszawa.
- Gadomski H., Grzyb M., Grec T. (2013), *Słownik wybranych nazw i wyrażen kurpiowskich*, Ostrołęka.
- Grochola-Szczepanek H. (2008), *Sposoby wyrażania płci w mowie mieszkańców wsi*, „Prace Filologiczne” LIV, s. 131–142.
- Gwary polskie. Przewodnik multimedialny*, red. H. Karas, 2008, [w:] www.gwarypolskie.uw.edu.pl.
- Karas H. (2010a), *Zmiany w wymowie samogłosek nosowych w gwarze podegrodzkiej*, [w:] *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*, t. XIV, red. D. Czyż, M. Frąckiewicz, Łomża, s. 139–148.
- Karas H. (2012), *O projekcie bazy dźwiękowej polskich tekstów gwarowych „Nowy Kolberg”*, [w:] *Aktualne problemy dialektologii słowiańskiej*, red. J. Sierociuk, Gwary dziś, t. 6, Poznań.
- Karas H. (2012a), *Perspektywy polskiej dialektologii*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 15–28.
- Karas H. (2013), *Dialektologia a ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: wartości – źródła – ochrona*, red. J. Adamowski, K. Smyk, Lublin–Warszawa, s. 207–218.
- Karas H. 2011, *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
- Karłowicz J. (1900–1911), *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków.
- Kąs J. (2005), *Słownik gwary i kultury podhalańskiej*, [w:] *Góry i góralszczyzna w dziejach i kulturze pogranicza polsko-słowackiego (Podhale, Spisz, Orawa, Gorce, Pieniny). Literatura i język*, red. M. Madej, K. Sikora, Nowy Targ, s. 171–175.
- Kąs J. (2010), *Regionalizm dziś – szanse i zagrożenia*, [w:] *Symbolae grammaticae in honorem Bogusłai Dunaj*, red. R. Przybylska, J. Kąs, K. Sikora, Kraków, s. 185–190.
- Kąs J., Kurek H. (2001), *Język wsi*, [w:] *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*, red. S. Gajda, Opole, s. 440–459.
- Kucała M. (2001), *Gwary i regionalne odmiany polszczyzny w XX wieku*, [w:] *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa, s. 193–198.
- Kurek H. (1997), *Tradycje badań dialektologicznych a przemiany językowe* [w:] *Tradycje badań dialektologicznych w Polsce*, red. H. Sędziak, Olsztyn, s. 129–133.
- Lewandowska I., Cyfusz E. (2013), *Elementarz gwary warmińskiej. Rodzina, dom i zagroda*, Olsztyn.
- Marciniak R. (2008), *Gwary łowickie dawniej i dziś na tle innych gwar polskich*, Łódź.
- Maryniakowa I., Rembiszewska D. K., Siatkowski J. (2014), *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*, Warszawa.
- MSGP**, *Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Kraków 2009.
- Nitsch K. (1960), *Wýbór polskich tekstów gwarowych*, Kraków.
- Pelcowa H. (2002), *Dialektologia wobec wyzwań XXI wieku*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki*, red. S. Gala, Łódź, s. 383–392.

- Pelcowa H. (2011), *Leksyka mazowiecka w słowniku gwar Lubelszczyzny*, [w:] *Pogranicze w języku i kulturze*, red. B. Falińskiej i H. Karaś, *Studia Gwaroznawcze*, t. I, Łomża, s. 45–55.
- Pelcowa H. (2012), *Nowe wyzwania a tradycyjne metody badań dialektologicznych*, „*Poradnik Językowy*”, z. 8, s. 5–14.
- Pelcowa H. (2012a), *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. I, *Rolnictwo. Narzędzia rolnicze. Prace polowe. Zbiór i obróbka zbóż*, Lublin.
- Pelcowa H. (2013), *Gwara jako nośnik lokalnego i regionalnego dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: wartości – źródła – ochrona*, red. J. Adamowski, K. Smyk, Lublin–Warszawa, s. 219–229.
- Pelcowa H. (2014), *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. II, *Rolnictwo. Transport wiejski. Rośliny okopowe i paszowe. Gleby i rodzaje pól. Uprawa lnu i konopi. Zbiór siana*, Lublin.
- Polskie teksty gwarowe z ilustracją dźwiękową*, red. Z. Sobierajski, Poznań, 1960–1964.
- SGOWM**, *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. I (A–Ć), red. Z. Stamirowska, Wrocław, 1987, t. II (D–G), red. Z. Stamirowska, 1991, t. III (H–K), red. Z. Stamirowska, H. Perzowa, 1993, t. IV (L–N), red. H. Perzowa, D. Kołodziejczykowa, 2002, t. V (O–Ó), red. H. Perzowa, D. Kołodziejczykowa, 2006.
- SGP Indeks**, *Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki „Słownika gwar polskich”*, T. I: A–O, t. II: P–Ż, red. J. Reichan, Kraków 1999.
- SGŚ**, *Słownik gwar śląskich*, red. B. Wyderka, t. I–XI (Gościniac–Gźmija), Opole 2000–2009.
- Sierociuk J. (2005), *Problemy współczesnej dialektologii*, „*Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*”, LXI, s. 67–76.
- Sierociuk J. (2007), *Język mieszkańców wsi czy gwara? Problem nie tylko teoretyczny*, „*Prace Filologiczne*”, LII, s. 527–534.
- Sierociuk J. (2010), *Założenia metodologiczne regionalnych słowników gwarowych powstających przy współudziale środowisk lokalnych*, *Studia Dialektologiczne*, IV, red. H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz, Kraków, s. 135–143.
- Sobierajski Z. (1985), *Teksty gwarowe z zachodniej Wielkopolski*, Wrocław.
- Sobierajski Z. (1990), *Teksty gwarowe z północnej Wielkopolski*, Wrocław.
- Śląskie teksty gwarowe*, red. A. Zaręba, Kraków 1961.
- Świdarska [Koneczna] H. (1929), *Dialekt Księstwa Łowickiego*, „*Prace Filologiczne*”, XIV, s. 257–413.
- Zborowski J. (2009), *Słownik gwary Zakopanego i okolic*, opracowany i uzupełniony z materiałów autora przez Zespół IJP PAN pod kierunkiem J. Okoniowej, Zakopane–Kraków.

